

אבנים שלמות לבניין המזבח – תגובה למאמרו של הרב יהושע פרידמן, גיליון י"ח

ציוותנו התורה לבנות את המזבח אבנים שלמות. המונח "אבנים שלמות" יכול להתפרש בשני אופנים: שלמות כבריאתן, ללא חיסרון, או שלמות בצורתן - חלקות.

בגיליון י"ח ניסה הרב יהושע פרידמן (להלן: הרי"פ) להוכיח שהפירוש הראשון הוא הנכון, ולפיכך ניתן לבנות את המזבח באבנים שנשארו כבריאתן אף אם אינן חלקות. וכבר השיב עליו הרב הלל בן שלמה (להלן: הרב"ש) בגיליון הנ"ל תשובה ניצחת, והוכיח שהפירוש השני הוא הנכון, ולפיכך חובה לבנות את המזבח אבנים חלקות בלבד. אף על פי כן, חשבתי להשיג גם אני ולהוסיף עוד על דבריו.

א. המשנה במידות

המשנה במידות מלמדת:

אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית כרם, וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים שלמות שלא הונף עליהן ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה, ובפגימה לכל דבר (פ"ג מ"ד).

רש"ש מדייק מהלשון "ובפגימה לכל דבר" שמכל מקום צריך שתיפגם על ידי איזה דבר, ואילו אבן שפגומה מתולדתה כשרה. אך דיוק זה אינו מוכרח, שכן המשנה רצתה לומר שהפגימה פוסלת גם שלא על ידי ברזל, ואין הכי נמי שגם פגימה מתולדתה פוסלת.¹ וראה בתפארת ישראל שביאר הלשון "לכל דבר" באופן אחר לגמרי, עיי"ש.

הרי"פ (בתגובתו החוזרת לרב"ש) רוצה לדייק גם מהמשך לשון המשנה, "נפגמה אחת מהן - היא פסולה וכולן כשרות", שדווקא כשנפגמה פסולה ולא כשהייתה פגומה מעיקרא. אך שגה בזה, שכן המשנה שם עוסקת במקרה שהאבן נפגמה לאחר שנבנתה במזבח, וקא משמע לן שרק היא פסולה וכל השאר נשארו בכשרותן, וכך מביאה הרמב"ם להלכה (הל' בית הבחירה פ"א הט"ז).

1 כך עולה מפירוש הרא"ש למשנה, עיי"ש.

עוד כתב הרי"פ שפשט הלשון "אבנים שלמות" הוא אבנים שנשארו בשלמותן כמו שנבראו, ולא אבנים חלקות. ואמנם צדק בזה שההוראה הראשונה של "אבנים שלמות" היא אבנים שלא נחסרו,² אך אף על פי כן ברור שכאן הבינו חז"ל ש"אבנים שלמות" הן אבנים שלמות בצורתן, חלקות, שהרי הפסול שדיברה בו המשנה הוא בפגימה, והגמרא (חולין י"ח ע"א) ביארה ששיעורה בכדי שתחגור בה ציפורן – ואם כן ברור שהנושא הוא צורתה החלקה של האבן. אם היה הפסול במה שנחסרה מטבע בריאתה אין משמעות לשיעור פגימה בכדי שתחגור בה ציפורן, שכן ייתכן עקרונית שנחסרה בה בליטה והריהי חלקה לגמרי, והייתה הגמרא צריכה לומר שיעור של **חסרון** ולא שיעור של **פגימה**.³

ב. סוגיית הגמרא

הגמרא במסכת ע"ז (נב ע"ב) שואלת מדוע גנזו את אבני המזבח ששקצון מלכי יון ועשאו עבודה זרה ולא ביטלו את העבודה זרה על ידי שבירתן, ועונה שאבני המזבח צריכות להיות אבנים שלמות, ולכן אי אפשר לשוברן. ממשיכה הגמ' ושואלת מדוע

2 כך משמע מלשון הרמב"ן (שמות כ', כא), שברצותו לבאר ש"אבן שלמה" היא אבן חלקה כתב: "לא שהיא שלמה לגמרי, רק שהיא שלמה שאין בה פגם כדי שתחגור בה ציפורן, אבל היא חלקה ושוה". כך משמע גם ברש"י בסוטה (מח ע"ב), שם מובאת מחלוקת תנאים לגבי אבני ההיכל - לדעת ר' יהודה חצבו את האבנים על ידי שמיר והביאון כך לבניין ההיכל, בלי מגע ברזל כלל, ואילו לדעת ר' נחמיה חצבו את האבנים על ידי ברזל, ואחר כך סיתתון והחליקון בברזל, אלא שעשו זאת רק מחוץ לעזרה, ובבנייה עצמה בעזרה לא השתמשו בברזל. ר' יהודה סבור שדעתו מכוונת לפשט הפסוק ("דברים ככתבן") - "והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה, ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו" (מל"א ו', ז). ומפרש רש"י: "דברים ככתבן - כמשמען: אבן שלמה מסע - כמה שהסיעוה מן ההר, ולא סיתתוה שוב בכלי ברזל". אם כן מבואר שפשט הביטוי "אבן שלמה" הוא אבן שלא נחסרה, שהרי "אבן שלמה מסע" היא אבן שלא נחסרה משהסיעוה מן ההר (ר' נחמיה, שסבור שסיתתו וחיסרו את האבן לאחר שהסיעוה מן ההר, יסביר אמנם ש"אבן שלמה" היא אבן חלקה, והרמב"ם פסק כמותו בהל' בית הבחירה פ"א ה"ח, אך הנושא של הערה זו הוא מהו **פשט** המושג "אבן שלמה". אמנם, בתוס' (סוכה מט ע"א סוף ד"ה שכל) מוכח שסבירא להו שגם לר' יהודה "אבן שלמה" היא אבן חלקה, וצריך לומר לדעתם שר' יהודה מבין את הפסוק "אבן שלמה מסע" שכבר כשהסיעוה מן ההר הייתה האבן חלקה, ולא סיתתוה אחר כך, או שהוא מוכיח מהסיפא של הפסוק ולא מהרישא (ועיין בתוספתא סוטה פט"ו חילוף גרסאות בזה).

3 עיין בתוס' סוכה מט ע"א ד"ה שכל, שהקשה בתוך דבריו - "מאי איריא משום דנפגמה, תיפוק ליה משום דחסרה האבן, ואפילו לא נפגמה". מבואר בדבריו ש**פגימה** היא ביחס לחלקות האבן, וביחס לשלמותה הראשונית הלשון המתאימה היא **חסרון**.

תגובות

לא ניסרו את האבנים (רש"י: לאחר שבירתן, להחליקן), ועונה שאין לעשות כן כיוון שאסור להניף עליהן ברזל. אם כן מפורש בגמרא שבניסור האבנים אין בעיה מצד הציווי של "אבנים שלמות", אף על פי שהן נחסרות מברייתן, ומוכח בהדיא ש"אבנים שלמות" אינן אבנים שלא נחסרו, אלא אבנים חלקות (ובשבירה אין אפשרות שתישארנה חלקות, ולכן אי אפשר לשוברן).

על ראייה מוחלטת זו מביא הרי"פ את תירוצו של התפארת יעקב,⁴ לפיו הציווי "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אֶל־היך" כולל גם אבנים חלקות אף על פי שנחסרו מברייתן, וגם אבנים שלמות כברייתן אף על פי שאינן חלקות, ואלה וגם אלה כשרות לבניין המזבח (הרי"פ טוען שגם מהתוס' רי"ד בעבודה זרה שם משמע כך, אך בתוס' רי"ד לא נמצא אף רמז להכשיר אבנים שאינן חלקות, גם אם הן כברייתן).

נוסף לדוחק הרב שיש בסברה זו – שהתורה כיוונה באומרה "אבנים שלמות" לשני דברים שונים ורחוקים זה מזה – אם כדברי הרי"פ פשט המשנה במידות הוא ש"אבנים שלמות" הן אבנים שלא נחסרו מברייתן, קשה מאוד מה ראתה הגמרא להמציא סתם חידוש מופלג, שגם לא הייתה בו שום נפקא מינה מעשית,⁵ שגם אבנים שנחסרו כשרות, אם הן חלקות? אלא ודאי יש לומר שהגמרא הבינה שהאבנים השלמות הנדרשות לבניין המזבח הן אבנים חלקות בלבד, ולכן פשוט לה שגם אם נחסרו כשרות הן, אם הן חלקות.

ג. דעת הרמב"ם

הרי"פ מנסה להוכיח מלשון הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"א הי"ד), שכתב: "כל אבן שנפגמה... הרי זו פסולה לכבש ולמזבח", שדווקא אבן שנפגמה פסולה, ואילו אבן שהיא כברייתה הריהי כשרה. אך כבר השיבו הרב"ש שבהל' ט"ו כותב הרמב"ם "זהבונה אבן פגום עובר בעשה", ואם היתה כוונת הרמב"ם לדייק במה שכתב "אבן שנפגמה" לאפוקי פגומה מעיקרא – היה לו לדייק כן גם בהל' ט"ו.

עוד מביא הרי"פ את דיוקו של התפארת יעקב מהמשך דברי הרמב"ם – "ומהיכן היו מביאין אבני מזבח? מן בתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו

4 לגאון ר' יעקב גזונדהייט זצ"ל, רבה של ורשה, חולין יח ע"א.

5 הגמרא הרי אומרת שלא הייתה אפשרות לעשות את האבנים חלקות באופן מלאכותי אלא על ידי ברזל הפוסל, ולכן לא הייתה תקנה לאבנים ששקצון מלכי יון. ועיין בתוס' ובתוס' רי"ד שדנו למה לא ניסרון על ידי שמיר.

מקום עבודה ובנין, ומוציאין ממנו האבנים, או מן היס הגדול, ובונין בהן". מדוע צריך להוציא האבנים דווקא ממקום שאינו מקום עבודה ובנין? המשנה למלך כתב שהמטרה היא למנוע חשש שנגע ברזל באבנים, אך התפארת יעקב מקשה שהרמב"ם מזכיר את פסול האבנים שנגע בהן ברזל רק בהלכה הבאה, ועדיין לא שמענוהו, ולכן מסיק שהסיבה לכך שלוקחים את האבנים ממקום שאינו מקום עבודה ובנין היא בשביל שתהיינה בוודאות אבנים שלמות, שהרי זהו הנושא של הלכה זו (הל' י"ד). והנה, אם "אבנים שלמות" הן אבנים חלקות אין סיבה לחשוש, שהרי רואים אם הן חלקות או לא, ומכאן הוא מוכיח ש"אבנים שלמות" הן אבנים כברייתן, ולכן יש מקום לחשוש במקום עבודה ובנין שמא נחסרו מברייתן.

אך הרמב"ם ממשיך שם וכותב: "וכן אבני ההיכל והעזרות שלמות היו", ואבני ההיכל והעזרות ודאי סותתו ונחסרו מבריאתן, כמו שכתב הרמב"ם עצמו בהל' ח', ואם כן ודאי שכוונת הרמב"ם באומרו "שלמות היו" שחלקות היו. לכן מסביר התפארת יעקב גם כאן ש"אבנים שלמות" הן גם אבנים כבריאתן (אף אם אינן חלקות) וגם אבנים חלקות (אף אם נחסרו מברייתן). ברם, נראה שאי אפשר כלל לומר כן, שהרי לשיטתו כל תיאורו של הרמב"ם לגבי המקום שממנו היו לוקחים את האבנים למזבח נועד להשגת אבנים שלמות כבריאתן בלי חסרון, ואיך ייתכן שהרמב"ם ממשיך מיד "וכן אבני ההיכל והעזרות שלמות היו", כשכוונתו לשלמות מסוג אחר לגמרי?

לכן מוכרחים לומר, למרות קושיית התפארת יעקב, שכוונת הרמב"ם בכל דבריו היא ש"אבנים שלמות" הן אבנים חלקות, וכפי שמוכח גם מכך שהפסול הוא בפגימה כדי חגירת ציפורן, וכדלעיל (והרב"ש כתב לתרץ קושיית התפארת יעקב, שמביאים האבנים ממקום שאינו מקום עבודה ובנין מפני ששם יותר מצויות אבנים חלקות בלי פגימה).

ד. דעות הראשונים

הרי"ף עצמו כותב שרש"י⁶ ותוס'⁷ והרא"ש⁸ והמאירי⁹ סוברים ש"אבנים שלמות" הן אבנים חלקות. לרשימה זו יש להוסיף גם את הרמב"ן¹⁰ ואת תוספות רי"ד¹¹ שכתבו כן

6 זבחים נד ע"ב ד"ה ופרכינן.
7 שם ד"ה אבנים שלמות.
8 בפירושו למידות פ"ג מ"ד.
9 שם.
10 בפירושו לשמות כ', כא.

תגובות

במפורש, ואת הרמב"ם שברור בדבריו שזו כוונתו, כדלעיל. אמנם, הרי"ף טוען שיש גם ראשונים שסוברים ש"אבנים שלמות" הן אבנים כברייתן אף אם אינן חלקות. הוא מביא את דברי הר"ש¹² ור' עובדיה מברטנורא על המשנה במידות, שפירשו שבקעת בית כרם היא "קרקע שלא חפרו שם מעולם", וטוען שאם היה צריך דווקא אבנים חלקות היו צריכים לומר שזהו מקום שמצויות בו אבנים חלקות. אך כל בנינו חסר יסוד, כיוון שהם כלל לא באו לפרש מה יתרונה של בקעת בית כרם, אלא הם מפרשים בד"ה "מן הבתולה" ש"בתולה" היא קרקע שלא חפרו בה מעולם.

כמו כן הוא מביא את דברי ראב"ע בשמות (כ', כ"א): "אבנים שלמות כמו שהן נבראות". אך ראב"ע לא בא לפרש את המושג "אבנים שלמות", שלא נזכר שם, אלא את האיסור לבנות את אבני המזבח גזית. בניגוד לרמב"ן שהסביר שם שהאיסור הוא רק בגזית על ידי ברזל, סובר ראב"ע שכל גזית אסורה, ובהקשר זה כתב שאסורה כל גזית, ו"רק אבנים שלמות כמו שהן נבראות" כשרות, ובהחלט ייתכן ש"אבנים שלמות" הן אבנים חלקות, וראב"ע דורש שיהיו כך מבריאתן ולא על ידי סיתות שהוא "גזית". הרוקח על התורה אמנם פירש את המילים "אבנים שלמות" - "כיצירתן", וצ"ע, אך נראה לעניות דעתי שיש להיזהר באופן כללי בהבאת ראיות מפירושי הראשונים לתורה. הרמב"ן בפירושו דן בדברי התנאים והאמוראים ומברר דבריהם להלכה, ולכן שייך להביא ראיה מדבריו, אך פירושים שמפרשים את הפסוקים בלי דיון ובירור - אין לנו ראיה שהתכוונו לפרש על פי ההלכה דווקא, ואף ברש"י נמצא שפירש על פי דעת תנא או אמורא שלא נפסקה להלכה.

עוד מביא הרי"ף את דברי הריטב"א בחולין (יח ע"א). הריטב"א שם מסביר מדוע באבני המזבח פסלה התורה אף כשנפגמו פגימה קלה כחגירת הצפורן, ואילו סיד המזבח נפסל רק כשנפגם טפח (לדעת רשב"י) או כזית (לדעת ראב"י). וזו לשון הריטב"א: "ועוד, סברא הוא, כי האבן הוא מתחילתו שלם - ראוי להקפיד יותר מן הסיד, שהוא מקובץ מדברים נפרדים, וטבעו להפריד כל דהו כשמתייבש, ואם אדם מקפיד בו הרבה לא תמצא מעולם מזבח כשר". ולכאורה מוכח ש"אבנים שלמות" הן אבנים מבריאתן הן מלשונו - "האבן הוא מתחילתו שלם", והן מתוכן דבריו - שבאבן קל שתהיה שלמה בלי פגימה, ואם "אבנים שלמות" הן אבנים חלקות - כלל לא קל למצוא אבנים חלקות כל כך שאין בהן אפילו פגימה קלה. אך באמת קשה מאוד להניח

11 עבודה זרה מהדורה תליתאה נב ע"ב.

12 ר' שמעיה תלמיד רש"י, ולא הר"ש משאנץ.

שהריטב"א, המורגל תמיד להביא את דברי רש"י ותוס' ולדון בדבריהם (בדיבור זה לבדו הוא מזכיר פעמיים את רש"י ופעמיים את תוס'), חולק עליהם כאן בעצם המושג "אבנים שלמות" ואינו טורח כלל להזכיר זאת.

נראה יותר שגם לריטב"א "אבנים שלמות" הן אבנים חלקות, והמעייין בדבריו יראה שאין הוא עוסק בקושי לבנות את המזבח, שמה בכך שצריך לטרוח למצוא אבנים חלקות יטרחו עוד וימצאו; הריטב"א עוסק בקושי לשמור את המזבח בכשרותו, ועל זה אמר שהאבן שהיא מתחילתה גוף אחד קל הדבר שלא תיפגם, ואילו הסיד שמקובץ באופן מלאכותי, קל להיפרד, ואם היו מקפידים בו בפגימה קלה אי אפשר היה לשמור את המזבח כשר (ולהיפך משמע דווקא שכוונתו לאבן חלקה, כיון שאבן בעלת זיזים ובליטות קלה להיחסר, מה שאין כן באבן חלקה). ומהלשון "האבן הוא מתחילתו שלם" גם כן לא מוכח, שכן כוונתו ברורה - שהאבן אינה מקובצת באופן מלאכותי. צריך גם לזכור שבזמנו לא היה שום אמצעי נוח להחליק אבנים גגומות, מלבד ברזל שפוסל, ולכן בפועל היו צריכים למצוא אבנים חלקות מבריאנת, או בלשון הריטב"א - שלמות מתחילתן.

ה. המזבח בהר עיבל

במזבח שנמצא בהר עיבל האבנים אינן חלקות, והרי"ף והרב"ש נתווכחו האם אפשר להביא ממנו ראיה. כשלעצמי קראתי את ספרו של פרופ' זרטל ואת מאמרו של הגר"מ קורן שליט"א, אך לא עיינתי בזה מספיק, וגם אין לי הכלים לדון בכך. ובכל זאת נראה שהקביעה שזהו המזבח שבנה יהושע לא יצאה מכלל השערה ואומדנא, מסתברת ככל שתהיה, וודאי אינה יכולה לעמוד כנגד דברים מפורשים של חז"ל והראשונים. וצ"ע.¹³

¹³ כאן המקום להעיר שהרב"ש (בהערה 9) הביא בשם הרב קורן דברים שלא כתב ושלא עלו על דעתו - שלא נהג איסור הקרבת יחמורים באותה עת - והקשה עליו שאין מקור בדברי חז"ל לחלק בין יחמורים לשאר חיות טהורות שאסורות בהקרבה. אך הרב קורן כתב שאפשר לומר שבמזבח בהר עיבל, בהיותו המשך כריתת הברית של הר סיני, נהגו הדינים שלפני בניית המשכן, אז היה מותר להקריב גם חיות, כמפורש בברייתא; וכתב שמטבע הדברים אין בידינו פרטי דינים שנאמרו על מצווה זו של המזבח בהר עיבל, כפי שנאמרו פרטים רבים בתורה שבעל פה בכל מצווה ומצווה, אך ייתכן שהיחמורים הועדפו כיוון שלא נזכר איסורם מפורש בתורה כצבי וכאיל (וידועה שיטת הרמב"ם בכמה מקומות שבדבר שנזכר מפורש בתורה החמירו יותר, עיין למשל בהל' שחיטה פ"ה ה"ג).

ו. סיכום

מכל הנ"ל מבואר שפשט המשנה והגמרא הוא כדברי רבותינו הראשונים, ש"אבנים שלמות" הנדרשות לבניין המזבח הן אבנים חלקות בלי פגימה, ואבנים שאינן חלקות פסולות לבניין המזבח גם אם הן במצבן המקורי בלי חסרון, "והבונה אבן פגום עובר בעשה".

אך גם הרי"פ, שסובר שפשט המשנה והגמרא הוא אחר, מודה שרש"י והתוס' והרא"ש והמאירי הבינו בגמרא ש"אבנים שלמות" הן אבנים חלקות. לכן, צורמים מאוד דבריו בתגובתו לרב"ש: "מעיקר הדין וללא כל בעיה ניתן להשתמש באבנים שאינן חלקות, וכל הרוצה להחמיר - אין לענ"ד מקור לדבריו, ואין הוא אלא מוציא את סוגיות הגמרא מפשטן" (ההדגשות שלי).

בכל דברי גדולי הפוסקים גאוני ישראל לדורותיהם לא נמצא לשון כזו ביחס לשיטת רש"י ותוס'. גם אם אדם בטוח שכך וכך הוא הפשט בגמרא וברמב"ם - איך ייתכן לומר שלא רק שאין בעיה לנהוג כדעתו בלי לחוש לשיטת רש"י ותוס' והרא"ש, אלא גם שמי שכן חושש לדעתם אין מקור לדבריו!?

אין זו דרכה של תורה, ולא זו הדרך שבה נתקדם לבניין בית המקדש במהרה בימינו. ומה נאים בזה דברי רבנו החתם סופר:¹⁴

"ועתה נשכבה בבושתנו ותכסנו כלימתנו, מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים, הראשונים שהיה לבם כפתחו של אולם וכביר מצאה ידם להמציא המצאות ולחדש חידושים, בכל זאת היה תפארתם וכבודם הקבלה שקיבלו מפי רבם... ולא הוציאו הישן מפני החדש שחידשו מלבם ומדעתם, כמו שעושים האחרונים הנשענים על בינתם... זאת היא תפארת כל אדם ישר, שבתחילת ידיעותיו ידע את עצמו, כייר את חסרונו, ויבין את מיעוט ערכו בערך הראשונים, כמ"ש חז"ל במס' ערובין: ¹⁵ 'א"ר יוחנן: לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנן - כמלוא מחט נקב סדקית', הרי שהם ז"ל חשבו לדעת ולהכיר החסרון אשר יחסר דור אחר דור, ומידה זו היא שעמדה להם שידעו את ה' ואת תורתו, כי ידעו הבינו והאמינו באמונה שלמה כי דברי רבותם כגחלי אש, ויסודתם אשר יסודו בהררי קודש אין לזוז מהם, ואחר דבריהם לא ישנו כקוצו של יוד, יגעו וטרחו בכל מאמצי כוחם לירד לסוף דעתן של רבותם, וה' ראה את יגיעתם ותשוקתם אל דברי

¹⁴ בהקדמת פיתוחי חותם לשו"ת חת"ס חלק י"ד.

¹⁵ נ"ג ע"א.

עמיחי אליאש

תורתו, חננס דעה והראם נפלאות מתורתו. וזה הוא חלקנו מכל עמלנו - לירד לסוף דעתן של הראשונים ולמצוא דעת קדושים.

”אם לא תדעי לך היפה בנשים - צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותייך על משכנות הרועים”,¹⁶ המה רבותינו הראשונים אשר על פיהם ייסעו ועל פיהם יחנו כל בית ישראל.

16 שיר השירים א', ת.